

MUKÂTİLİYYE

(المقاتلية)

Mukâtil b. Süleyman'a
(ö. 150/767)

nisbetle anılan bir fırka

(bk. MUKÂTİL b. SÜLEYMAN).

MUKATTAÂT

(bk. HURÛF-ı MUKATTA).

MUKAVKIS

(الموقس)

(ö. 21/642 [?])

Mısır'ın fethi sırasındaki
İskenderiye patriği
ve Bizans'ın Mısır genel valisi.

Mukavkis (Mukavkas) kelimesinin kökeni kesin biçimde tesbit edilememiş olup daha çok, Bizans kaynaklarında adı Kyros şeklinde verilen piskoposun İskenderiye'ye tayin edilmeden önce görev yaptığı Kolkhis'in Kafkasya'da bulunmasından dolayı taşıdığı Grekçe Kaukasios (Kafkasyalı) lakabının Kıptice aracılığıyla Arapça'ya geçmiş biçimi olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır (EP[İng], VII, 511). İslâm kaynaklarında Cüreyc b. Mînâ (b. Kurkub) veya İbn Kurkub (Karkab) el-Yunânî adlarıyla ve Sâhibüb (Melikü) Mısır, Melik (Âmil, Emîr) alâ Mısır ve Melikü'l-(Azimü'l-, Sâhibü'l-, Emîr-ü'l-)Kıbt gibi unvanlarla anılan Mukavkis'in milliyeti konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Mısır tarihi araştırmacılarından Hüseyin Münis, fetih sırasında yapılan Babilon ve İskenderiye antlaşmalarındaki bazı maddeleri dikkate alarak onun Kıptî olduğunu söylemekte ve gerek Hz. Peygamber'in 7 (628) yılında gönder-

diği İslâm'a davet mektubunda Mukavkis'a "Azimü'l-Kıbt" şeklinde hitap etmesi, gerekse onun cevabî mektubunda kendini yine aynı unvanla tanıtması bu kanaati güçlendirmektedir.

Genellikle İslâm tarihçileriyle Batılı araştırmacılar, Mukavkis'in Bizans İmparatoru Herakleios'un Sâsânîler'i Ninevâ'da 627 yılında yenmesinden sonra Mısır'a tayin edildiği hususunda ittifak halindedir. Ancak İslâm kaynakları İskenderiye'nin fethinden (21/642) bahsederken onun on bir yıldan beri burada görev yaptığını bildirmektedir, bu durumda tayin yılı 631 olmaktadır. Herakleios, imparatorluk içinde birbiriyle inanç mücadelesi halinde bulunan hıristiyanları birleştirmek amacıyla "monotheletism" (Hz. İsa'da bir tek iradenin varlığı) inancını ortaya atıp her bölgeye yeni patrikler tayin ederken Mısır'a da Mukavkis'i yollamış ve onu dinî görevinin yanında malî, mülkî, askerî yetkilerle donatarak Mısır genel valisi yapmıştır. İslâm kaynakları, Mukavkis'in yılda 19 milyon dinar vergi ödemekle yükümlü olan halktan 20 milyon dinar topladığını ve Kıptîler'e bu hususta baskı yaptığını bildirmektedir. Pek çok Batılı araştırmacı onun bu baskıcı tutumu karşısında Kıptîler'in ya yeni dinî anlayışı kabul etmek ya da Mısır'dan kaçmak zorunda kaldıklarını belirtir.

Mukavkis'in müslümanlarla ciddi anlamdaki ilk münasebeti, Hz. Peygamber'in 7 (628) yılında kendisine gönderdiği İslâm'a davet mektubu ile başlamıştır. Bu mektubun uydurma olduğunu iddia eden bazı araştırmacılar bulunmakla birlikte İslâm tarihi kaynakları ittifakla böyle bir mektubun yazıldığından bahsetmektedir. Mukavkis mektubu getiren Hâtib b. Ebû Beltea'yı beş gün süreyle misafir etmiş, bu arada Resûl-i Ekrem ve İslâm hakkında

çeşitli bilgiler aldıktan sonra cevabî bir mektupla ve câriyelerinden Mâriye ile Sîrîn adlı iki kız kardeş, bir hadım köle, 1000 miskal altın, kıymetli elbise ve kumaşlar, güzel kokular, bir merkep ve bir katırdan (düldül) oluşan değerli hediyelerle birlikte onu uğurlamıştır. Hz. Peygamber döneminde bu mektuplaşma dışında Mukavkis ile müslümanların başka bir ilişkisine rastlanmamaktadır. Hz. Ebû Bekir'in de halifeliliği sırasında yine Hâtib b. Ebû Beltea ile bir mektup yolladığı Mukavkis'in Hâtib'la mahiyeti bilinmeyen bir antlaşma imzaladığı nakledilmektedir. Hz. Ömer döneminde ise onun Mısır'ın fazla kan dökülmeden ele geçirilmesinde önemli rol oynadığı, bir yandan savaşmaya kararlı görünen Bizans kumandanlarını teslim olmaları için ikna etmeye çalışırken bir yandan da direnmeyen Kıptîler'in Amr b. Âs'a hem kılavuzluk yapmalarını hem de ordusunun bütün ihtiyaçlarını karşılamalarını, yolları ve köprüleri onarmalarını sağlamıştır.

Mukavkis, Babilon Antlaşması'nın ardından Rum kumandanların şikâyeti üzerine İmparator Herakleios tarafından İstanbul'a çağrılarak vatan hainliği suçlamasıyla sonra görevinden alınıp sürgüne gönderilmişse de 641'de Herakleios'un ölümü üzerine tekrar Mısır'a vali tayin edilmiştir. Ertesi yıl Bizans kumandanlarının direnmesine rağmen Amr ile anlaşma yapan ve İskenderiye'yi, dolayısıyla Mısır'ın tamamını müslümanlara teslim eden Mukavkis'in şehrin 25 (646) yılındaki ikinci fethi sırasında Mısır'da olup olmadığı konusu ihtilâfıdır; Butler ise onun 21 Mart 642'de öldüğünü söylemektedir (*The Arab Conquest of Egypt*, s. 361).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl* (nşr. M. Halîl Herrâs), Kahire 1401/1981, s. 240; İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabakât*, I, 260-261; IV, 285-286; VIII, 212, 216, 260-261; İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır* (Torrey), s. 37, 45-47, 53, 58-59, 64-76, 80, 82-84, 109, 127, 130-131, 176, 191-192; Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 144, 216-223; Ya'kübî, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 330, 337, 339-340; John Bishop of Nikiu, *The Chronicle of John Bishop of Nikiu* (trc. R. H. Charles), London 1916, tür.yer.; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), II, 644-645; IV, 102, 108; İbnü'l-Bitrîk, *eṭ-Târîhu'l-mecmûʿ* (nşr. L. Şeyho v.dğr.), Beyrut 1909, s. 26; Kudâme b. Ca'fer, *el-Ḥarâc* (Zebîdî), s. 119, 337-340; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XIX, 287-288, 290, 291-303, 307-309; Makrîzî, *el-Hıfâṭ*, I, 100, 163-164, 167, 169, 177, 183-184, 211, 213-214, 226, 264-269, 289-293; II, 121, 178; İbn İyâs, *Bedâ'î'u'z-zühûr*, I, 89-94, 98-101, 107, 118-119; A. J. Butler, *The Arab Conquest of Egypt* (ed. P. M. Fraser), Oxford 1978, s. 361, 508-526; a.e.: *Fethü'l-'Arab li-Mısır* (trc. M. Ferîd Ebû Hadîd), Kahire 1351/1933, s. 62-82, 104-116, 162-170, 187-192, 219-

Hz. Muhammed'in İslâmiyet'e davet için Kopt Hükümdarı Mukavkis'a deri üzerine küfî hattıyla yazdığı mektup (TSM, nr. 21/174)

MUKAVKIS

222, 227-231, 245-253, 256-284; M. Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (Tuğ), I, 340, 343-344; a.mlf., *el-Vesâ'îku's-siyâsiyye*, Kahire 1941, s. 49-53; Tahsin Öz, *Hırka-i Saadet Dairesi ve Emânât-ı Mukaddese*, İstanbul 1953, s. 29-32, rs. 12, 13; İbrâhim Ahmed el-Adevî, *ed-Devletü'l-İslâmiyye ve İmbarâ'ürüyyetü'r-Rûm*, Kahire 1958, s. 35, 60-61; Seyyid Abdülâzîz Sâlim, *Târîhu'l-İskenderiyye ve hadâretühâ fi'l-'aşri'l-İslâmî*, İskenderiye 1982, s. 53, 79, 81; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1986, s. 55, 88-89, 93-108, 405; Mustafa Fayda, *Hiz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İstanbul 1989, s. 161-162, 164; Nadir Özkuyumcu, *Fethinden Emevîler'in Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika: 18-132/639-750* (doktora tezi, 1993), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 1-64; A. Grohmann, "Mukavkis", *İA*, VIII, 569-572; K. Öhrnberg, "al-Mukawkis", *El²* (İng.), VII, 511-513.

NADİR ÖZKUYUMCU

MUKÂYEDA

(bk. TRAMPA).

MUKAYYED

(المقيد)

Belirli olmayan bir ferdi veya fertleri gösteren ve bir sıfatla kayıtlanmış olan lafız anlamında fıkıh usulü terimi

(bk. MUTLAK).

MUKILLÛN

(المقلون)

Az sayıda hadis rivayet eden sahâbiler için kullanılan bir terim

(bk. MÜKSİRÛN).

MUKİM

(bk. SEFER).

MUKÏT

(المقيت)

Allah'ın isimlerinden (esmâ-i hüsnâ) biri.

Sözlükte "korumak, birine hayatiyetini sürdürece kadar gıda vermek; gücü yetmek" mânalarındaki **kavt** (kıyâte) kökünün "if'âl" kalıbından türeyen **mukît** "bedenlerin ve ruhların gıdasını veren, gücü yetip koruyan" demektir. Râgib el-İsfahânî'nin de içinde bulunduğu bir grup lugat âlimine göre mukitın asıl anlamı "koruyup himaye eden"dir, zirâ hayatiyeti sürdüreceği gıdayı vermek "birini koruyup yaşat-

ma" anlamının vazgeçilmez sonucudur (*el-Müfredât*, "kvt" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "kvt" md.; krş. *Kâmus Tercümesi*, "kvt" md.).

Mukît ismi bir âyette geçmektedir. Kur'an'da Hz. Peygamber'e Allah yolunda savaşması, müminleri de ölüm korkusunu yenmeleri hususunda teşvik etmesi emredildikten ve kâfirlerin gücünün neticede Allah tarafından kırılacağı bildirildikten sonra güzel bir şefaatte bulunan kimse-nin ondan bir nasibinin, kötü şefaatte bulunan kimsenin de bu eyleminden kendisine dönecek kötü bir sonucun olacağı ifade edilmekte, ardından "Allah her şeye gücü yetiren ve gözetleyip koruyandır" denilmektedir (en-Nisâ 4/84-85). Burada şefaatt kavramının "meşrû veya gayri meşrû bir yolda savaşan kimseye eşlik etmek" mânasına geldiğini söyleyen Taberî mukît kelimesine de "muktedir" anlamını vermiştir (*Câmi'u'l-beyân*, V, 253-256). Dünyanın yaratılmasını anlatan bir âyette Allah'ın bu âlemde canlılar için çeşitli gıda imkânları yerleştirdiğinden bahsedilirken bu ilâhî fiil **kût** (besin) kelimesinin çoğulu olan **akvât** lafzıyla belirtilmiştir (Fussilet 41/10).

Tirmizî'nin rivayet ettiği esmâ-i hüsnâ hadisinde mukît ismi de yer almıştır ("Da'avât", 82). Ayrıca Hz. Peygamber'in, bazan ardarda nâfile oruç tuttuğunu görüp kendisine özenen sahâbileri bundan menederken, "Bana özenmeyin, çünkü rab-bim beni yedirip içirir" demesi (Buhârî, "Şavm", 48; Müslim, "Şiyâm", 57) mukît isminin bir açıklaması niteliğindedir. Yine Resûl-i Ekrem'in, ev halkının bir anlamda sızlanmasına sebep olacak kadar sade bir hayat yaşadığını nakleden muhaddisler onun, "Allahım, Muhammed ailesinin rızkını sadece yetecek derecede lutfet!" şeklinde dua ettiğini kaydeder (*Müsned*, II, 232, 446; Buhârî, "Rikâk", 17; Müslim, "Zühd", 18-19; krş. el-Ahzâb 33/28-29). Burada da mukît sıfatı yardımcı bir fiil vasıtasıyla zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilmiştir.

Esmâ-i hüsnâ şârihleri, mukît ismini daha çok "bedenlerin ve dolayısıyla ruhların gıdasını veren" şeklindeki sözlük anlamına uygun biçimde açıklamıştır. Buna göre Nisâ sûresindeki mâna (4/85) lâzımı bir muhtevaya dayanmış olur. Halîmî, mukîta "hayatiyetin gereklerini sağlayan" mânası verdikten sonra Allah'ın canlıları birbirini besleyecek bir mekanizma ile yarat-tığını ifade etmiştir. Şöyle ki, canlıların bünyesinden bazı şeyler zamanla çözümlenerek ayrılır ve diğer canlılarla da besinini sağlar. Bu, yaratıcının planladığı zamana

kadar devam eder (*el-Minhâc fi şu'abi'l-îmân*, I, 203; Beyhakî, I, 120). Kuşeyrî ise Allah'ın canlıların besinini farklı şekillerde yarattığını söyler. Cenâb-ı Hak, insanların ve diğer canlıların gıdasını çeşitli yiyecek ve içecekler, meleklerin gıdasını tâat ve tesbih, ruhların gıdasını nesne ve olayların mahiyetine vâkıf olup onları akletmek şeklinde düzenlemiştir. Bütün güzelliklerin düzeni akilla mümkün olur. Allah akıldan daha şerefli ve daha güzel bir şey yaratmamış ve kimse aklın tamamına sahip kılınmamıştır (*et-Taḥbîr fi't-tezkîr*, s. 60-61).

Mukît "bedenlerin ve ruhların gıdasını veren" mânasıyla fiilî, "güç yetiren" anlamıyla zâtî-sübûtî sıfatlar içinde yer alır. İlk muhtevasıyla mukît, bâsıt, kâbız, latîf, rezzâk, muğnî, muhyî; ikinci muhtevasıyla kâdir, kavî, metîn ve muktedir isimleriyle anlam yakınlığı içinde bulunur. Mukît, "koruyup gözeten" mânasına alındığı takdirde hafız ismiyle de ilişkili olur.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "kvt" md.; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "kvt" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "kvt" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "kvt" md.; *Kâmus Tercümesi*, "kvt" md.; *Müsned*, II, 232, 446; Buhârî, "Şavm", 48, "Rikâk", 17; Müslim, "Şiyâm", 57, "Zühd", 18-19; Tirmizî, "Da'avât", 82; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995, V, 253-256; Ebû Abdullah el-Halîmî, *el-Minhâc fi şu'abi'l-îmân* (nşr. Hilmi M. Fûde), Beyrut 1399/1979, I, 203; Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *el-Esmâ' ve's-şifât*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 497, vr. 264^a; Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-şifât* (İmâdüddin), I, 120; Kuşeyrî, *et-Taḥbîr fi't-tezkîr* (nşr. İbrâhim Besyûnî), Kahire 1968, s. 60-61; Gazzâlî, *el-Maḥşadü'l-esnâ* (Fazlüh), s. 123, 174; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Emedü'l-akşâ*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 499, vr. 58^a, 60^a-61^a, 123^a-124^a; Fahreddin er-Râzî, *Levâmî'u'l-beyyinât* (nşr. Tâhâ Abdürrâûf Sa'd), Beyrut 1404/1984, s. 273-274.

BEKİR TOPALOĞLU

el-MUKNÎ'

(المكنع)

Ebû Amr ed-Dânî'nin

(ö. 444/1053)

ilk mushafların imlâsına dair eseri.

İslâm âlimleri, Hz. Osman'ın yazdırdığı ilk mushaflar arasındaki bazı farklılıklar ve aynı mushafta mükerrer olarak geçen bazı kelimelerin değişik imlâ ile yazılmış olması gibi sebeplerle bunların imlâ özellikleri (resmî'l-mesâhif) üzerinde durmuş, II. (VIII.) yüzyılın başlarından itibaren konuyla ilgili çalışmalar yapılmıştır. Yedi kıraat imamlarından İbn Âmir Yahsubî, Ali b. Hamza el-Kisâî, Halef b. Hişâm, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Ebû Hâtim es-Sicistânî ve